

06.05-10.05.2024

Українська мова

ТЕМА. Принципи української орфографії. Написання слів іншомовного походження. Правило «дев'ятки». Складні випадки написання прізвищ і географічних назв.

План

1. Написання слів іншомовного походження – загальних і власних назв, географічних назв.
2. Апостроф і знак м'якшення у словах іншомовного походження.
3. Правила написання прізвищ.
4. Правила написання географічних назв.

И — І в словах іншомовного походження

Теорія:

Чипси чи чіпси?

З часом **в українську мову увійшла велика кількість іншомовних слів**. Правопис деяких із них відрізняється від правопису власне українських слів.

Щоб правильно написати запозичені слова загальної назви, **треба запам'ятати** так зване **«правило дев'ятки»**.

Чому дев'ятки?

Дев'ять літер, після яких перед літерами, які позначають приголосний звук (окрім «Й»), у словах іншомовного походження пишемо «И».

Це літери **Д, Т, З, С, Ц, Ч, Ш, Ж, Р**.

Приклад:

Ч..пси — літера **Ч** входить до правила «дев'ятки», після пропущеної літери бачимо літеру **П**. Вона позначає **приголосний** звук [п], тому **правильно писати чИпси**.

Зверни увагу!

У низці слів іншомовного походження, що **давно засвоєні українською мовою**, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишеться відповідно до вимоги **и**: **вимпел, єхидна, імбир, кипарис, лиман, миля, мирт, нирка, спирт, химера**,

а також у словах, **запозичених зі східних мов, переважно тюркських**: **башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет, кишлак**.

И пишемо також у запозичених словах, що є **географічною назвою**:

- які **закінчуються на -иди, -ика** — Атлантида, Корсика, Мексика;

- **після ж, ч, ш, щ, ц** — Чилі, Алжир, Вашингтон, Чикаго, Лейпциг;
- зі **сполученням -ри- перед** буквою на позначення **приголосного** — Крит, Париж, Мадрид, але Австрія;
- у деяких назвах **після д, т** та в деяких випадках згідно з **традиційною вимовою** — Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Сицилія, Братислава.

Букву **і** пишемо:

- на **початку слів** — ідея, Іліада;
- у **кінці невідмінюваних слів** — журі, таксі;
- **перед буквами на позначення голосних звуків та [й]** — геніальний, аудієнція;
- **після букв, що не входять до «дев'ятки»** — бізнес, фініш;
- у **власних назвах після букв на позначення приголосних, крім шиплячих** — Лісабон, Міссісіпі, Дідро, Грімм.

Особливості подвоєння в іншомовних словах

Варто зазначити, що подвоєння в словах іншомовного походження підпорядковується фонетичному (як ми чуємо) та морфологічному (з огляду на будову слів) принципам української орфографії. Також його наявність або відсутність часто може бути пов'язана з тим, власною чи загальною є назва, і якою є традиція написання цього слова.

Наприклад, у загальних назвах іншомовного походження приголосні зазвичай не подвоюються, на відміну від російської мови, де таке подвоєння зберігається: *програма, каса, тераса, траса, маса, шосе, алея, дисидент, коледж, ралі, спагеті, хокей, хобі, сума, група, асиміляція, апарат, дисидент.*

Запам'ятовуємо і 17 слів-винятків із цього правила: **аннали** (літопис), **бонна** (нянька), **брутто** (вага товару з упаковкою), **ванна** (ванний), **мадонна**, **манна** (манний) (манна небесна, а не каша), **мотто** (дотепний вислів, епіграф), **нетто** (вага товару без упаковки), **панна**, **пенні** (англійська копійка), **тонна**, **білль** (законопроект), **булла** (грамота Папи Римського), **вілла**, **мулла** (мусульманський священик), **дурра** (рослина), **мірра** (смола).

«Морфологічні» подвоєння

Якщо збігаються однакові приголосні префікса та кореня, подвоєння виникає лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрефіксальне слово: **апперцепція** (бо є перцепція), **імміграція** (бо є міграція), **інновація** (бо

є новація), **іраціональний** (бо є раціональний), **іреальний** (бо є реальний), **контрреволюція** (бо є революція), **сюрреалізм** (бо є реалізм). Є деякі слова, зміст яких дуже різниться від префіксальних, у таких випадках приголосні не подвоюються: *нотація* — *анотація*, *конотація*. Також варто звернути на похідні такого слова як *міграція*, адже приголосний подвоюється тільки у випадку використання префіксу ім-: **імміграція** — *міграція*, а ось слово *еміграція* пишемо з однією м, адже префікс тут е-.

«Традиційні» подвоєння

Подвоєння традиційно використовуються у транскрибуванні іншомовних виразів. Наприклад, *казус беллі* (лат. «привід до війни»).

Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андорра, Гаронна, Голландія, Калькутта, Міссурі, Ніцца, Ренн, Яффа; Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Фламмаріон, Шиллер*. Подвоєння зберігається і в усіх похідних словах: *андоррський (Андорра), яффський (Яффа)*.

Але нема подвоєння: *Гавана, Вашингтон, Касабланка, Бразилія, Мадагаскар* та ін..

Написання подвоєних букв у власних іншомовних назвах треба кожного разу перевіряти за «Орфографічним словником» та різними довідниками. До речі, подвоєння в українській мові збігається з російською: *Эддингтон — Еддінгтон, Тольятти — Тольятті, Филиппины — Філіппіни*, так само і у випадках, коли його немає: *Эдисон — Едісон, Гаити — Гаїті*.

Зазвичай, щоб не припускатися помилок, малознайомі власні назви іншомовного походження варто писати з подвоєнням за винятком тих, що містять приголосний **к**: *Голландія, Пікассо, роттердамець (Роттердам), буддист (Будда)*, але *дікенсівський (Дікенс)*.

Якщо власна назва стала загальною (що характерно передусім для назв фізичних величин), наприклад, *ват* (потужність постійного електричного струму), названий на честь шотландського винахідника Джеймса Ватта, пишеться без подвоєнь і з маленької літери. А от його прізвище пишеться з подвоєнням і, зрозуміло, з великої літери.

Варто запам'ятати і написання власних імен: *Белла, Елла, Жанна, Інна, Нонна, Сусанна, Римма*.

Зверніть увагу на те, що в українізованих запозичених іменах відповідно до вимови букви звичайно не подвоюються: *Іполит, Кирило, Сава, Пилип, Агнеса, Інеса*. Але в деяких недавно запозичених іменах подвоєння букв зберігається: *Аполлон, Віссаріон, Геннадій, Палладій, Алла, Ганна*.

Іноді від написання слова змінюється його значення. Наведемо такі випадки у *Таблиці*.

Таблиця

Тлумачення слів, яке змінюється від наявності подвоєння

бона — паперові гроші, що вийшли з обігу	бонна — гувернантка
гал — наріст на дереві	галл — житель Галлії
миро — запашна олія	мирро — бальзамове дерево

мото — частина складного слова (мотогонки)	мотто — дотепний вислів
прусак — тарган	пруссак — житель Пруссії

Відповідь на запитання

У зразках запитань, які можуть бути на тестуванні, зустрічається питання, що стосується подвоєння приголосних у словах іншомовного походження:

У якому рядку в обох словах іншомовного походження відбувається подвоєння приголосних?

- ім..іграція, брут..о;
- грип.., кас..а;
- ем..грація, тон..а.

Апостроф пишеться в словах іншомовного походження:

1) після приголосних *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р*; якщо *я, ю, є* позначають пом'якшення попереднього приголосного, апостроф не пишеться: *п'єдестал, прем'єра, кар'єра, Рів'єра, Барб'є*; але *бюро, кювет, пюпітр, рюкзак*.

2) після префікса з кінцевим приголосним перед наступним *я, ю, є*: *ад'ютант, кон'юнктура, ін'єкція, суб'єкт, об'єктивний*.

М'який знак у словах іншомовного походження пишеться після м'яких *д, т, з, с, ц, л, н* перед *я, ю, є, ї, й*: *Марсельєза, мільярд, мільйон, барельєф, віньєтка; Лавуазьє, Мольєр*.

Правопис слов'янських прізвищ українською мовою

Передаємо їх якомога ближче до російського звучання, дотримуючись, однак, українського правопису.

Українські прізвища передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами **українського правопису**.

Приклад:

Симоненко, Біличенко, Чорновіл, Заєць, Кривоніс, Миколаєнко, Тетерук, Рябошапка.

I. Рос. е – укр. е	а) після приголосних	<i>Вознесенський, Лермонтов</i>
	б) у ненаголошеному суфіксі <i>-ев</i> після шиплячих <i>ж, ч, ш, щ</i> , а також <i>ц і р</i>	<i>Бестужев, Тютчев, Малишев, Губарев</i>
II. Рос. е – укр. є	а) на початку слова	<i>Євдокимов, Єгоров</i>
	б) у середині слова після голосних і при роздільній вимові після приголосних	<i>Воєводін, Грибоєдов, Аляб'єв, Власьєв</i>
	в) після приголосних	<i>Голубєв, Тимірязєв,</i>

	(за винятком <i>шиплячих, р і ц</i>) у суфіксах <i>-єв, -єєв</i>	<i>Федосєєв, але Аракчєєв, Плещєєв</i>	
	г) якщо російському <i>е</i> кореня відповідає в аналогічних українських <i>і</i> (тобто на місці колишнього <i>h</i>)	<i>Вєтров (вітер), Лєсков (ліс), Пєшков (пішки), Рєпін (ріпа)</i>	
III. Рос. <i>ё</i>	а) сполученням літер <i>йо</i> на початку слова, у середині після <i>голосних</i> , а також після <i>губних б, п, в, м, ф</i> , коли <i>ё</i> позначає звукосполучення <i>йо</i>	<i>Йолкін, Йонін, Бугайов</i>	
	б) через <i>ьо</i> в середині слів після приголосних, коли позначає сполучення м'якого приголосного з <i>о</i>	<i>Кисельов, Верьовкін</i>	
	в) у прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться <i>е</i>	<i>Артемов, Семенов, Федоров</i> тощо	
	г) через <i>о</i> під наголосом після <i>ч, щ</i>	<i>Горбачов, Лихачов, Хрущов</i>	
IV. Рос. <i>э</i> – укр. <i>е</i>	завжди	<i>Елконін, Ельяшев, Епов</i>	
V. Рос. <i>и</i> – укр. <i>і</i>	а) літерою <i>і</i> на початку слова та після приголосних (<i>крім шиплячих і ц</i>)	<i>Іванов, Ісаєв, Багіров; Гусін, Копнін, Пушкін</i>	
	б) літерою <i>ї</i> після голосних та при роздільній вимові після приголосних	<i>Абаїмов, Воїнов, Таїров, Гур'їн, Ільїн</i>	

Рос. <i>и</i> – укр. <i>и</i>	а) після <i>ж, ч, ш, щ</i> та <i>ц</i> перед приголосними	<i>Кожин, Чижов, Шишкін</i>	
	б) у прізвищах, утворених від власних імен, спільних для української та російської мов	<i>Архипов, Денисов. Але Нікітін, Ніколаєв, Філіпов</i> тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських	
	3) у прізвищах, утворених від основ, спільних для української та російської мов (писати)	<i>Тихомиров (тихо і мир), Виноградов (виноград), Кисельов (кисіль)</i>	
	4) у суфіксах <i>-ик, -ич, -ович, -євич, -иц, -ищ</i>	<i>Бєликов, Голиков; Гнідич</i>	
	5) у префіксі <i>–при-</i>	<i>Привалов, Прилуков</i>	
	6) у російських прізвищах, що закінчуються на <i>-их (-ых)</i>	<i>Больших, Волноватих, Косих</i>	
VI. Рос. <i>ы</i> – укр. <i>и</i>	завжди	<i>Крилов, Латишев, Чаплигін</i>	
VII. Рос. суфікси <i>-ск(ий), -цк(ий)</i>	передаються через <i>-ськ(ий), -цьк(ий)</i>	<i>Бабаєвський, Маяковський, П'ятницький</i>	
З м'яким знаком пишуться	прізвища на <i>-ск(ой), -цк(ой)</i>	<i>Крамської, Луговської, Шаховської, Руцької</i>	
Суфіксові <i>-жский</i>	відповідає в нашій мові <i>-зький</i>	<i>Всеволожский – Всеволозький</i>	
VIII. Прикметникові закінчення російських	<i>-ый</i> через <i>-ий</i> ; <i>-ий</i> після твердого приголосного – через	<i>Бєлий</i>	

прізвищ передаються	- <i>ий</i>		
	після м'якого приголосного – через <i>-ій</i>	<i>Крайній</i>	
	<i>-ая, -яя</i> – через <i>-а, -я</i>	<i>Бєла, Країня</i>	
ІХ. Апостроф пишеться	після губних, задньоязикового <i>к</i> та після <i>р</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>Артем'єв, Зав'ялов</i>	
	коли ж <i>я, ю, є</i> означають сполучення пом'якшеного приголосного з <i>а, у, е</i> , то апостроф перед ними не ставиться	<i>Бяков, Пясецький, Петухов, Рюмін</i>	
Х. М'який знак у рос. прізвищах пишеться після м'яких приголосних <i>д, т, з, с, ц, л, н</i>	а) перед йотованими <i>я, ю, є, ї</i>	<i>Аркадьєв, Ананьїн</i>	
	б) перед приголосними	<i>Вольнов, Кольцов</i>	
	в) коли <i>я, ю, є</i> означають сполучення м'якого приголосного з <i>а, у, е</i> , то перед ними м'який знак не ставиться	<i>Дягилєв, Дюков, Зюганов, Тяпкін, Тюрін</i>	

Твердий кінцевий приголосний *ц* у слов'янських прізвищах пом'якшується: *Кравець, Низовець*.

Правопис географічних назв

Українські географічні назви вимовляються і пишуться за правилами вимови та написання загальних назв: *Київ, Гончар, Орел, Біла Церква, Чорне море, Південний Буг*.

Географічні назви відмінюються як іменники чи прикметники: *Рівне – Рівного – Рівному*.

Якщо географічна назва складається з іменника з прикметником, то відмінюються обидві частини: *Гола Пристань – Голої Пристані – Голій Пристані*.

Якщо географічна назва складається з двох іменників, то відмінюється другий: *Алма-Ата – Алма-Аті – Алма-Атою; Івано-Франківськ – Івано-Франківська – Івано-Франківську*.

У географічних назвах на зразок *Ростов-на-Дону* відмінюється тільки перша частина: *Ростов-на-Дону – Ростова-на-Дону – Ростову-на-Дону*.

Література

1. Українська мова: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). ukrajinska mova 10 klas glazova 2018. Автор: О.П. Глазова. Видавництво: Харків, Ранок, 2018.

Відеопосилання

1. https://www.youtube.com/watch?v=u_2AI_A8d08
2. <https://www.youtube.com/watch?v=ULY27CXn7BY>
3. <https://www.youtube.com/watch?v=Fh8S6CiiJZE>

Домашнє завдання

1. Опрацювати § 35, 36 підручника.
2. В. 294, 301, 307- письмово.